

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรวัยสูงอายุในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรโลก กล่าวคือจำนวนและสัดส่วนผู้สูงอายุที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปเพิ่มขึ้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้คาดประมาณแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงประชากรไทย ไว้ว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุจะเพิ่มจากร้อยละ 7.2 ในปี 2533 เป็นร้อยละ 15.3 ในปี 2563 (ตารางที่ 1.1)

ตารางที่ 1.1

การประมาณแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงประชากรผู้สูงอายุไทยปี 2533 - 2563

จำนวน/พ.ศ.	2533	2538	2543	2548	2553	2558	2563
จำนวน(ล้านคน)	4.034	4.816	5.733	6.617	7.639	9.104	10.776
%ประชากร	7.2	8.1	9.2	10.2	11.5	13.2	15.3

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548

จากการที่จำนวนผู้สูงอายุทั้งของโลกและของประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลจากความก้าวหน้าทางการแพทย์และสาธารณสุข รวมทั้งการกระจายบริการด้านสาธารณสุข และจากนโยบายการวางแผนครอบครัว ที่ส่งผลให้อัตราเจริญพันธุ์ของประชากรลดลง จึงทำให้ประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นและมีอายุยืนยาวขึ้นโดยในช่วงปี 2538 - 2543 เพศชายจะมีอายุเฉลี่ย 67.36 เพศหญิง เป็น 71.74 และเมื่อช่วงปี 2548-2553 เพศชายเพิ่มเป็น 68.86 และเพศหญิงเพิ่มเป็น 73.00 (ตารางที่ 1.2)

ตารางที่ 1.2
อายุคาดเฉลี่ยของคนไทย

ปี พ.ศ.	ชาย	หญิง
2538-2543	67.36	71.74
2543-2548	68.15	72.39
2548-2553	68.86	73.00

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548

จากแนวโน้มของกลุ่มผู้สูงอายุที่เพิ่มมากขึ้นนี้ จะนำมาซึ่งภาวะเสี่ยง และปัญหาด้านสุขภาพ โดยเฉพาะการเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรัง เนื่องจากวัยสูงอายุมีการเปลี่ยนแปลงในทางถดถอยทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม จากปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเตรียมความพร้อมในการรองรับทางสังคมและสุขภาพ เพื่อให้ผู้สูงอายุเข้าสู่ภาวะวัยผู้สูงอายุอย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดี และคงไว้ซึ่งภาวะสุขภาพและสามารถใช้ชีวิตบั้นปลายได้อย่างมีความสุข

ผลการวิจัยที่ผ่านมา ยังชี้ให้เห็นว่า ปัญหาสำคัญของผู้สูงอายุไทย คือ ปัญหาทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ความยากจน รายได้น้อย ไม่มีรายได้ ต้องเผชิญกับภาวะยากไร้ รองลงมาคือปัญหาด้านสุขภาพอนามัย มีโรคประจำตัวซึ่งเกิดจากโรคไม่ติดต่อ เช่น โรคเบาหวาน โรคความดันโลหิตสูง โรคหลอดเลือดหัวใจ โรคหลอดเลือดสมอง โรคโคเลสเตอรอลในเลือดสูง กลุ่มอาการสมองเสื่อม โรคข้อเสื่อม ภาวะกลั้นปัสสาวะไม่ได้ ภาวะซึมเศร้า และการหกล้ม เป็นต้น (สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, 2543) ขณะเดียวกันผลการศึกษาของ ศิริวรรณ ศิริบุญ (2543) พบว่าบริการที่ผู้สูงอายุต้องการมากที่สุด คือ ความต้องการบริการด้านสุขภาพ / การรักษา เป็นลำดับแรก รองลงมาคือ ความต้องการช่วยเหลือด้านการเงิน / เงินสงเคราะห์ และความต้องการมีกลุ่ม / ชมรมผู้สูงอายุ รวมทั้งความต้องการดูแล / ผู้ดูแล และด้านงานอาชีพ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับผล การศึกษาของมัลลิกา มิติโก (2542) รวมทั้งนักวิชาการหลายท่าน

นอกจากนี้ งานวิจัยในต่างประเทศได้มีการนำเสนอภาวะเสี่ยงของผู้สูงอายุในปัจจุบันนั้นคือการฆ่าตัวตายของผู้สูงอายุที่เพิ่มสูงขึ้น จากงานวิจัยประเทศญี่ปุ่น โดยเป็นงานวิจัยที่ว่าด้วยเรื่องของปัจจัยที่มีผลต่อการฆ่าตัวตายของประชากรผู้สูงอายุในประเทศญี่ปุ่น โดยการศึกษาของ Awata and other (2005) ได้ระบุว่า จำนวนประชากรผู้ที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไปของประเทศญี่ปุ่นมีมาก

ที่สุดในโลก โดยภายในประเทศคิดเป็นร้อยละ 19 ของจำนวนทั้งประเทศในปี 2003 และประชากรผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปที่เป็นเหยื่อของการฆ่าตัวตายเพิ่มเป็น 11,529 ราย โดยมีจำนวนมากถึง 1 ใน 3 ของจำนวนการฆ่าตัวตายทั้งหมดที่เกิดขึ้น ภายในงานวิจัยดังกล่าวนี้จะเป็นการศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้ผู้สูงอายุมีโอกาสหรือการที่จะตัดสินใจฆ่าตัวตายในที่สุด สำหรับปัจจัยที่ให้ความสนใจ คือ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับรายละเอียดข้อมูลพื้นฐานทางสังคม ข้อมูลเกี่ยวกับการได้รับการดูแลเกี่ยวกับสุขภาพ และลักษณะการดำเนินชีวิตในกิจวัตรประจำวัน นำมาสร้างเป็นโครงสร้างคำถาม เพื่อเชื่อมโยงและนำไปสู่การตอบคำถามของงานวิจัยและสุดท้ายจะนำไปวิเคราะห์แนวโน้มการฆ่าตัวตายด้วยวิธีการทางสถิติ สถานการณ์เช่นนี้อาจเป็นสัญญาณเตือนได้เป็นอย่างดีว่าสภาวะของผู้สูงอายุในปัจจุบันมีการถูกบีบคั้นจากปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมหรือจากตัวผู้สูงอายุเองมากขึ้น ทำให้สถานการณ์ของการฆ่าตัวตายมีแนวโน้มที่เพิ่มมากขึ้น

ในสถานการณ์ดังกล่าวกับประชากรผู้สูงอายุในประเทศไทย จากรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่อง แนวโน้มการฆ่าตัวตายในประเทศไทย ในแง่มุมทางเพศและช่วงวัย โดยการศึกษาของ (มานิช หล่อตระกูล, 2541) มีประเด็นที่น่าสนใจได้กล่าวว่า ความแตกต่างในแง่ของการฆ่าตัวตายในผู้สูงอายุนี้ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึง คือ ความแตกต่างในแง่ของสัดส่วนของประชากรสูงอายุ เนื่องจากปัญหาสำคัญในผู้สูงอายุอันได้แก่ การอยู่โดดเดี่ยว คู่สมรสเสียชีวิตกังวลใจด้านการเงิน และสุขภาพไม่สมบูรณ์ดังแต่ก่อน โดยที่ยังมีอายุมากขึ้นยังมีปัญหาเหล่านี้มากขึ้น ดังนั้นประเทศที่มีประชากรสูงอายุจำนวนมาก ก็ย่อมมีโอกาสพบพฤติกรรมฆ่าตัวตายมากกว่า

ถึงแม้ว่าสถานการณ์การฆ่าตัวตายของประชากรผู้สูงอายุไทยโดยรวมจัดว่าไม่รุนแรงมาก เมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ อย่างไรก็ตามลักษณะครอบครัวไทยปัจจุบันต่างจากเมื่อก่อนมาก มีการเคลื่อนย้ายของประชากรในวัยแรงงานจากต่างจังหวัดมายังเมืองที่เป็นศูนย์กลางสูง อีกทั้งค่านิยมการมีครอบครัวเดี่ยว ผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งหรือต้องรับภาระดูแลเด็กเล็กแทนพ่อแม่ของเด็ก แม้ว่าที่ผ่านมามีอัตราการฆ่าตัวตายในผู้สูงอายุยังไม่มีการเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาจากสภาพสังคมแล้วปัญหาในผู้สูงอายุน่าจะมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นในอนาคต จึงเป็นที่มาของความสนใจในการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อนำไปสู่การมีกิจกรรมที่เหมาะสมกับการใช้พื้นที่ในแต่ละวันของผู้สูงอายุอย่างมีคุณค่า

โดยมีประเด็นคำถามในการวิจัยดังต่อไปนี้

1. พฤติกรรมการดำเนินชีวิตกับการทำกิจกรรมและใช้พื้นที่ของผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อยในอาคารสูงภายในโครงการของภาครัฐเป็นอย่างไร
2. ภาวะสูงอายุมีผลต่อความสนใจในการเดินทางไปทำกิจกรรมประจำวันหรือไม่

การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมในชีวิตประจำวันพื้นฐาน (The Activities of Daily Living หรือ ADL) ของ (Baker, Bodner and Allman, 2003) ให้ความสำคัญของประชากรผู้สูงอายุกับการทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่ เพื่อสร้างควมมีคุณค่าให้แก่ผู้สูงอายุทั้งทางร่างกายและจิตใจให้อยู่ในสังคมอย่างได้อย่างมีความสุข และยังเสนอรูปแบบของการทำกิจกรรมประจำวันต่อเนื่อง (Instrumental Activities of Daily Living: IADL) ซึ่งจะเป็นตัวชี้วัดความสามารถของผู้สูงอายุ อีกทั้งเป็นการประเมินความสัมพันธ์ของพฤติกรรมผู้สูงอายุที่มีต่อสังคมอีกด้วย

ดังนั้นการศึกษาค้นคว้านี้จะใช้รูปแบบของการกำหนดตัวชี้วัดในเรื่องของ ADL เป็นกรอบในการศึกษา ประกอบไปด้วย ตัวแปรด้านบุคคล ด้านเศรษฐกิจและสังคม ด้านภาวะผู้สูงอายุ สภาพแวดล้อม อีกทั้งการดำเนินชีวิตประจำวันและการเดินทาง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ แม้ว่าในประเทศไทยโดยกระทรวงสาธารณสุขจะให้ความสำคัญของหลักการ ADL ในการศึกษาพฤติกรรมของผู้สูงอายุ แล้วก็ตาม แต่จะเน้นเฉพาะกิจกรรมภายในครัวเรือนและประเมินสุขภาพของผู้สูงอายุเท่านั้น โดยทำการศึกษากฎนี้ตัวอย่างของผู้สูงอายุในโครงการเคหะชุมชนทุ่งสองห้อง และโครงการเคหะชุมชนคลองจั่น โดยทำการติดตามพฤติกรรมกับการใช้พื้นที่และการเดินทางของประชากรผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อวางแนวทางสำหรับสังคมผู้สูงอายุกับสิ่งอำนวยความสะดวกของเมืองที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุให้ใช้ชีวิตในบ้านปลายอย่างมีความสุข

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุและการใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมประจำวันโดยการใช้ ADL Model
2. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเดินทางของผู้สูงอายุกับการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมประจำวัน
3. เพื่อศึกษาปัญหาและความต้องการของการเดินทางของผู้สูงอายุกับการใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมประจำวันและภายนอกชุมชนของผู้สูงอายุ
4. เสนอแนะแนวทางการวางแผนการอยู่อาศัยของสังคมผู้สูงอายุ

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1.3.1 พื้นที่ทำการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกกรณีศึกษา คือ โครงการเคหะชุมชนทุ่งสองห้องและโครงการเคหะชุมชนคลองจั่น เนื่องจากเป็นโครงการที่อยู่อาศัยของภาครัฐสำหรับผู้มีรายได้น้อยที่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ที่มีการดำเนินการมากกว่า 25 ปี ทำให้สามารถที่จะคาดการณ์ได้ว่าประชากรผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่จะก้าวเข้าสู่วัยผู้สูงอายุเป็นจำนวนมาก จึงเป็นกรณีศึกษาที่จะสามารถนำมาวิเคราะห์ได้ถึงวิธีการป้องกันและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในโครงการที่อยู่อาศัยซึ่งผู้สูงอายุประสบปัญหาอยู่ เพื่อนำไปสู่การออกแบบการใช้พื้นที่หรือส่งเสริมให้มีกิจกรรมที่ดีสำหรับผู้สูงอายุได้อย่างเหมาะสม

1.3.2 กลุ่มเป้าหมาย

การศึกษาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุกับการทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่ในโครงการที่อยู่อาศัยของภาครัฐ เป็นการศึกษาในกลุ่มประชากรผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป ทั้งเพศชายและหญิงโดยอาศัยอยู่ในพื้นที่ศึกษาทั้งสองโครงการ จำนวน 200 ตัวอย่าง โดยแบ่งเป็น 100 ตัวอย่างในแต่ละโครงการ สือสารได้รู้เรื่องและเต็มใจให้สัมภาษณ์อีกทั้งยังเป็นกลุ่มประชากรที่มีอัตราเพิ่มมากขึ้นในสังคมแต่ภายในโครงการยังขาดผู้ศึกษาที่จะนำไปสู่การวางแผนการใช้พื้นที่หรือส่งเสริมให้มีกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุที่เหมาะสม

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้สูงอายุ โดยใช้ตัวชี้วัดในหลักการของ ADL เป็นสำคัญ อีกทั้งการศึกษาความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ได้จากแนวคิดดังกล่าว เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลการใช้พื้นที่ที่เชื่อมโยงกับพฤติกรรมของผู้สูงอายุในโครงการที่อยู่อาศัยของภาครัฐ

2. ศึกษาด้วยการสำรวจภาคสนาม โดยใช้แบบสำรวจ การสังเกตการณ์และภาพถ่าย ลักษณะทางกายภาพที่อยู่อาศัย วิถีชีวิต พฤติกรรม เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องพฤติกรรมการเดินทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน และการทำกิจกรรมภายในและภายนอกโครงการเคหะชุมชนทุ่งสองห้อง

และเครือข่ายชุมชนคลองจั่น อีกทั้งความเหมาะสมกับการใช้พื้นที่ กิจกรรม สภาพที่อยู่อาศัย และตัวของ ผู้สูงอายุเอง

3. การใช้แบบสอบถามเพื่อใช้ในการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ เพื่อศึกษาในประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุโดยใช้แบบสอบถามเชิงสัมภาษณ์ เพื่อสามารถสอบถามข้อมูลเชิงลึกกับผู้สูงอายุ คือ วิถีชีวิต พฤติกรรม ปัญหา ความต้องการและการใช้พื้นที่ของผู้สูงอายุในการดำเนินชีวิตในโครงการเครือข่ายชุมชนทั้งสองห้องและโครงการเครือข่ายชุมชนคลองจั่น

4. รวบรวมและประมวลผลข้อมูลจากการสำรวจ

5. การวิเคราะห์และอภิปรายผล

6. เสนอแนะแนวทางการวางแผนสำหรับการอยู่อาศัยของสังคมผู้สูงอายุในโครงการที่อยู่อาศัยของภาครัฐ คือ โครงการเครือข่ายชุมชนทั้งสองห้องและโครงการเครือข่ายชุมชนคลองจั่น

7. จัดทำรายงานผลการวิจัย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัย

1. สามารถทราบถึงปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตกับการใช้พื้นที่เมืองของผู้สูงอายุ อันนำไปสู่การเตรียมการรองรับที่เหมาะสม

2. ทราบถึงพฤติกรรมการเดินทางในการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุและลักษณะการใช้สอยพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย

3. ทราบถึงปัญหาในที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นอุปสรรคในการเคลื่อนไหวหรือการเดินทางในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ

4. เกิดแนวทางของกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุกับชุมชนที่มีความเหมาะสม และสามารถนำไปวางแผนการอยู่อาศัยที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุในสังคมได้สำหรับโครงการของภาครัฐ

1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป โดยในงานวิจัยฉบับนี้ หมายถึง ผู้ที่อยู่อาศัยโครงการเครือข่ายชุมชนทั้งสองห้องและเครือข่ายชุมชนคลองจั่น

โครงการเครือข่ายชุมชน หมายถึง ที่อยู่อาศัยที่ทางการเคหะแห่งชาติได้ดำเนินการก่อสร้างอาคารขึ้นมาเพื่อสนองตอบความต้องการด้านที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย ภายในเขตกรุงเทพมหานคร

โดยในงานวิจัยครั้งนี้ หมายถึง โครงการที่อยู่อาศัยที่เป็นแฟลตในโครงการเคหะชุมชนทุ่งสองห้อง และเคหะชุมชนคลองจั่น

แฟลต หมายถึง ที่อยู่อาศัยที่สร้างขึ้นในแนวสูง แต่ละชั้นแบ่งเป็นห้องเพื่อการอยู่อาศัย มีทั้งเป็นสวัสดิการให้เช่า และซื้อในรูปแบบอาคารชุด

อาคารชุด หมายถึง อาคารที่มีความหนาแน่น บุคคลที่เป็นเจ้าของจะสามารถแบ่งกรรมสิทธิ์การครอบครองออกเป็นส่วน ๆ โดยแต่ละส่วนประกอบด้วยกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล และกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพย์สินส่วนกลาง

พื้นที่ภายในโครงการ หมายถึง พื้นที่ทั้งหมดภายในและภายนอกอาคารของโครงการเคหะชุมชนทุ่งสองห้องและเคหะชุมชนคลองจั่น เช่น ห้องพัก โถงทางเดินอาคาร ด้านข้างหรือระหว่างอาคาร ใต้ถุนอาคาร พื้นที่ส่วนกลางหรือลานกิจกรรม เป็นต้น

รูปแบบการอยู่อาศัย หมายถึง รูปแบบการประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวันร่วมกันของบุคคลในครัวเรือนเดียวกัน

กิจกรรมพื้นฐานในชีวิตประจำวัน (The Activities of Daily Living: ADL) หมายถึง ความสามารถในการสวมเสื้อผ้า การรับประทานอาหาร การเข้าใช้ห้องน้ำ หรือ การอาบน้ำ เป็นต้น

ADL Model หมายถึง รูปแบบการประเมินถึงระดับภารกิจที่อิสระของแต่ละบุคคล ข้อมูลที่เกี่ยวกับความสามารถในเรื่อง ADL ได้ถูกใช้แสดงถึงภารกิจทั้งทางใจ กาย และสังคม ซึ่งในการวิจัยนี้จะพิจารณาความสามารถของผู้สูงอายุในการทำกิจกรรมประจำวันในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

การทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ หมายถึง ภาวะที่ผู้สูงอายุปฏิบัติเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ โดยในที่นี้จะแบ่งเป็น

1. กิจกรรมประจำวันพื้นฐาน ได้แก่ การสวมใส่เสื้อผ้า การรับประทานอาหาร การเข้าใช้ห้องน้ำ การนอน การนั่ง เป็นต้น
2. กิจกรรมประจำวันต่อเนื่อง ได้แก่ การไปจ่ายตลาด ความสามารถในการใช้บริการขนส่ง เดินทาง การประกอบอาหาร เป็นต้น

การใช้พื้นที่ หมายถึง การเข้าไปกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้สูงอายุภายในพื้นที่ที่โครงการจัดไว้ให้ หรือภายนอกโครงการ